ALEKSANDER SMALIANCZUK

W POSZUKIWANIU IDEI NARODOWEJ: „KRAJOWOŚĆ” POCZĄTKU XX WIEKU JAKO PRÓBA IDEOLOGII „POLAKÓW LITEWSKICH”

IN THE SEARCH FOR A NATIONAL IDEA:
KRAJOWOŚĆ IN THE BEGINNING
OF THE TWENTIETH CENTURY AS AN ATTEMPT
AT “LITHUANIAN POLES” IDEOLOGY

Abstract

Krajowość as the national ideology of the “civil” (or “political”) type developed in Belarus and Lithuania at the beginning of the twentieth century. The adherents of *krajowość* claimed that all native inhabitants of historical Lithuania, disregarding their ethno-cultural identity, are “the citizens of the Kraj” [the Countrymen] and therefore belong to one nation. Some called them “the nation of Lithuanians.” The category of “the native inhabitants” was used in relation to the Lithuanians, Belarusians, Poles, Jews, and almost never to Russians. As the main criterion for a national identity they proclaimed patriotism and self-identification as citizens.

The *krajowość* idea appeared among the nobility. Its representatives belong to the combined Polish culture in respect of their own Lithuanian and Belarusian origin. The former Grand Duchy of Lithuania was interpreted by them as a historical native land. It was the determining factor in the formation of a new identity.

All adherents of *krajowość* (Michał Romer, Roman Skirmunt, Kanstancyja Skirmuntt, Ludwik Abramovich, etc.) belonged to the group of the “Lithuania (vel Belarus) Poles”. Despite their intentions, the *krajowość* idea was formed on the basis of the “Lithuanian Poles”’ struggle for their own place in

.....
ALEKSANDER SMALIANCZUK
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk,
Warszawa
E-mail: aleksander.smalianczuk@ispan.waw.pl

CITATION: Smalianczuk, A. (2017).
W poszukiwaniu idei narodowej:
„krajowość” początku XX wieku
jako próba ideologii „Polaków litewskich”.
Sprawy Narodowościowe. Seria nowa, 2017(49).
<https://doi.org/10.11649/sn.1527>

This work was supported
by the author's own resources.
No competing interests have been declared.

the new society. As a result, the ideology for "Lithuanian Poles" was created, but it could not neutralize the existing Polish-Lithuanian-Belarusian conflict.

Key words: national movements at the beginning of the 20th century; 'Krajowość ideology'; "Lithuanian Poles"; "historical Lithuania"; Roman Skirmunt; Michal Römer

Streszczenie

„Krajowość”, czyli „ideologia krajowa”, została sformułowana na Białorusi i Litwie na początku XX wieku. Krajowcy stwierdzali, że wszyscy rdzenni mieszkańcy historycznej Litwy, niezależnie od ich etnokulturowej i stanowej przynależności, należą do jednego „narodu Litwinów”. Za główne kryteria owej narodowej przynależności uznano poczucie patriotyzmu w stosunku do Litwy historycznej. Jednym z celów krajowości było pogodzenie partykularnych interesów miejscowych narodów z ich ogólnym interesem, pod jakim rozumiano dobro wspólnej Ojczyzny, historycznej Litwy. Jednak mimo zamiarów ideologów, którzy mówili o „obywatelach Kraju”, krajowość wyrosła z poszukiwania przez Polaków litewskich swego miejsca w nowym społeczeństwie. Koncepcja krajowa była ideologią Polaków litewskich, stworzoną przede wszystkim dla nich. Z postanowieniami krajowców była związana przede wszystkim perspektywa polskości na Litwie historycznej.

Słowa kluczowe: ruchy narodowe początku XX wieku; krajowość; „Polacy Litewscy”; historyczna Litwa; Roman Skirmunt; Michal Römer

*Nie szlachta i nieliczna inteligencja nadają
barwę sztandarowi Kraju, tylko lud.
Powinniśmy starać się pracować razem
z ludem litewskim lub ruskim, z którym
stanowimy jedną całość narodową dla
wspólnego dobra naszego Kraju.*
(Roman Skirmunt, 1904)

W ciągu ostatniego dwudziestolecia można zaobserwować rosnące zainteresowanie naukowców i społeczeństwa problematyką „idei krajowej” jako znaczącego ideologicznego fenomenu w epoce nacjonalizmu w Europie Środkowo-Wschodniej. Historiografia tego zagadnienia ma już swoją tradycję. Wystarczy przypomnieć nazwiska badaczy polskich: Juliusza Bardacha, Jana Jurkiewicza i Zbigniewa Solaka (Bardach, 1988; Jurkiewicz, 1999b; Solak, 2004). Wartą przypomnienia jest książka Z. Solaka poświęcona Michałowi Römerowi (1880-1945). O wybitnej przedstawicielce „krajowości”, Konstancji Skirmuntt (1851-1934), przygotował monografię Dariusz Szpopper (Szpopper, 2009).

Wielki wkład do historiografii „krajowości” wniosły też prace naukowców litewskich Rimantasa Miknysa i Jana Sawickiego (Miknys, 2000; Sawicki, 1998; Мікніс, 2008). Wiele uwagi temu problemowi poświęcił także autor tych słów, kiedy zajmował się analizą historii polskiego ruchu społeczno-politycznego na ziemiach białoruskich i litewskich w końcu XIX – początku XX wieku oraz w badaniach nad ewolucją białoruskiej idei narodowej (Smalianczuk, 2014; Смялянчук, 1997, 2000, 2004, 2015). Alaksiej Unuczak (Mińsk) porównał „ideologię krajową” i „zachodniorusizm” (Унучак, 2010, 2011). W ostatnich latach

„krajowość” trafiła także w krąg zainteresowań białoruskich badaczy historii idei. Warto wspomnieć prace na ten temat Ihara Babkova i Andreja Kazakiewicza (Бабок, 2005; Казакевіч, 2007).

Jednak wiele pytań w historii „krajowości” wciąż pozostaje bez odpowiedzi. W tym artykule spróbuję odpowiedzieć na pytania: Co to jest „idea krajowa” lub „krajowość”? Przez kogo i dla kogo została wypracowana? Czy możemy traktować krajowość jako próbę stworzenia ideologii narodowej Polaków litewskich jako odrębnego „narodu nowoczesnego”?

„Krajowość” trudno poddaje się opisowi i dokładnemu określeniu. Dlatego historycy najczęściej używają wielu pojęć pokrewnych takich, jak „idea krajowa”, „ruch krajowy”, „koncepcja krajowa”. Ta złożoność wynika zarówno ze struktury „idei krajowej”, jak i jej rozumienia przez ideologów i sympatyków. Najczęściej krajowość definiuje się jako pewien typ ideologii narodu politycznego.

„Idea krajowa” została sformułowana na Białorusi i Litwie na początku XX wieku. Krajowcy stwierdzali, że wszyscy rdzenni mieszkańcy historycznej Litwy, niezależnie od ich etnokulturowej i stanowej przynależności, należą do jednego „narodu Litwinów”. Do kategorii „rdzennych”, według krajowców, należeli Litwini, Białorusini i Polacy, rzadko Żydzi i prawie nigdy Rosjanie.

Za główne kryteria owej narodowej przynależności uznano poczucie patriotyzmu w stosunku do Litwy historycznej (nie do Polski!). Każdy patriota mógł zostać „obywatelem Kraju”. To pojęcie bardzo często figuruje w tekstach krajowców. Widoczny był ich zamiar, by demokratyzować pojęcie „obywatelstwa”, które wcześniej dotyczyło tylko przedstawicieli wyższych stanów, i rozpowszechnić je na chłopów i mieszczan.

Ideowy nurt krajowości narodził się w ośrodku szlachty historycznej Litwy, której przedstawiciele odczuwali własną przynależność do różnych narodów. Juliusz Bardach w następujący sposób charakteryzował świadomość krajowców:

Ogólnie można powiedzieć, że kulturalnie to byli Polacy z tym, że gdy chodziło o deklarację przynależności narodowej, to górowało poczucie odrębności krajowej, które prowadziło do podporządkowania interesu polskiej grupy narodowościowej interesowi kraju jako całości [...] Byli Litwinami w sensie historycznym, co rzutowało i na ich postawę w polityce bieżącej (Bardach, 1988, ss. 217–218).

Analizując świadomość tej szlachty w wieku XIX, Juliusz Bardach użył pojęcia „Polacy litewscy” oraz zaznaczył, że ich odróżnienie od „koroniarzy” opiera się na nawiązaniu do przeszłości Wielkiego Księstwa Litewskiego (Bardach, 1994, s. 39).

Naprawdę, krajowość w wielkim stopniu kształtowała się na fundamencie historycznej pamięci o przynależności ziem białoruskich i litewskich do Wielkiego Księstwa Litewskiego (WKL). Stwierdzając jedność historycznego losu wszystkich narodów WKL, krajowcy uważali za niezbędne zachowanie terytorialnej całości dawnego księstwa.

Jednym z głównych celów krajowości było pogodzenie partykularnych interesów miejscowych narodów z ich ogólnym interesem, pod jakim rozumiano dobro wspólnej Ojczyzny, historycznej Litwy. Do realizacji tego zadania potrzebna była współpraca wszystkich narodów oparta na obywatelskiej równości. Ten ogólnokrajowy i ogólnonarodowy wymiar był bardzo ważnym elementem krajowości, który i dzisiaj przyciąga uwagę badaczy. Przy czym, jak słusznie zauważył Jan Jurkiewicz, współdziałanie narodów było nie tylko drogą do wspólnego celu, ale także zadaniem samym w sobie (Jurkiewicz, 1999a, s. 119). Zwolennicy krajowości spodziewali się, że uda się pogodzić świadomość „krajową” z nowoczesną świadomością narodową.

Trzeba zaznaczyć, że na przełomie XIX i XX wieku w „Kraju” (czyli na Litwie historycznej) dominowała idea narodowa w jej etnokulturowym wymiarze. Najsilniejszy był litewski ruch narodowy, który proponował nowoczesne rozumienie pojęcia „naród”. Jego najważniejszymi wyznacznikami stawały się język, folklor, obrzędowość, zwyczaje, kultura narodowa i historyczna pamięć. Do przeszłości należało pojmowanie „narodu” jako kategorii politycznej, która łączyła tylko przedstawicieli wyższych stanów. Najważniejszą rolę w kształtowaniu świadomości narodowej teraz odgrywała tożsamość wspólnoty etnokulturowej (etnolingwistycznej), a nie historyczno-politycznej. W tym czasie kształtował się też polski ruch narodowy na Litwie (PPS na Litwie oraz organizacja polskich narodowych demokratów) i zaczynała się historia ruchu białoruskiego.

W wyniku tego na początku XX wieku widoczne było zaostrenie stosunków polsko-litewskich i brak jedności pośród polskiej wspólnoty Litwy historycznej.

Krajowość można oceniać jako próbę odpowiedzi na wyzwania czasu. Ona nigdy nie została dopracowana do całkowitej jednorodności. Można nawet powiedzieć: ilu krajowców – tyle koncepcji krajowości. Przykładowo, krajowość dla Michała Römera¹ była kształtowaniem na podstawie wszystkich grup etnicznych Kraju nowego narodu politycznego (Miknis, 2008, ss. 236–260). Ludwik Abramowicz rozumiał krajowość jako zasadę pokojowego współistnienia i współdziałania różnych narodów, jak równy z równym. W 1913 roku na łamach „Przeglądu Wileńskiego” stwierdził, że krajowość nie jest ideą, a tylko sposobem na rozszerzenie strefy wpływów „zachodniej kultury” i zapewnienie Polakom kulturalnej i politycznej dominacji w Kraju². Konstancja Skirmuntt skupiła uwagę na „litewskim” charakterze Kraju i próbowała pośredniczyć w osiągnięciu porozumienia pomiędzy litewskim ruchem narodowym („młodolitwinami”) i polskojęzyczną szlachtą („starolitwinami”)³. Roman Skirmunt podkreślał znaczenie „Rusi” (od roku 1906 pisał już o „Białorusi”) w historii i życiu współczesnym regionu⁴. Bolesław Jałowiecki pisał o „jedności krwi” Polaków, Białorusinów i Litwinów⁵.

Wszyscy krajowcy podkreślali dominację ogólnokrajowych interesów nad interesami poszczególnych grup społecznych oraz grup etnicznych lub narodów. Polacy litewscy byli uznawani przez krajowców za jeden z rdzennych narodów krajowych (Jurkiewicz, 1999a, ss. 122–123). W 1905 roku Roman Skirmunt stwierdzał, że zadaniem najbliższej przyszłości jest organizacja wspólnego życia różnych elementów etnicznych i kulturowych Kraju na zasadzie „wspólnego obywatelstwa”⁶.

Krajowcy traktowali białorusko-litewski Kraj jako podmiot historyczny i starali się przekształcić go w podmiot polityczny.

Badacze są zgodni, że w tym czasie istniały dwa nurty „idei krajowej”: demokratyczny (lub liberalno-demokratyczny) i konserwatywny. Głównym ideologiem pierwszego nurtu, ukształtowanego w 1906 roku w środowisku „Gazety Wileńskiej”, był jej faktyczny redaktor Michał Römer, zaś czołowymi przedstawicielami kierunku konserwatywnego byli stryjeczne rodzeństwo Roman Skirmunt i Konstancja Skirmuntt, Bolesław Jałowiecki oraz Czesław Jankowski. Ten ostatni w latach 1905-1907 był redaktorem „Kuriera Litewskie-

• • • • •

¹ M. R. [M. Römer], Stanowisko obywatelskie, *Kurier Krajowy*, Wilno, nr 77 (M. R., 1913).

² L. Abramowicz, Stanowisko krajowe a idea narodowa, *Przegląd Wileński*, nr 13-14 (Abramowicz, 1913).

³ Na przykład, K. Skirmuntt, Głos z Litwy, *Kurier Polski*, Warszawa, nr 158 (Skirmuntt, 1913) oraz in.

⁴ Ro...munt [R. Skirmunt], *Nowe hasła w sprawie odrodzenia narodowości litewskiej*, Lwów (Ro...munt, 1904); Ro...munt [R. Skirmunt], *Głos przeszłości i potrzeba chwili*, Lwów (Ro...munt, 1905); R. Skirmunt, Stronnictwo Krajowe Litwy i Białejrusi (Program podstawowy), *Głos Polski*, Warszawa, nr 4 (Skirmunt, 1907).

⁵ B. J...i [B. Jałowiecki], *Litwa – jej potrzeby. Katechizm narodowy Litwy*, Wilno (B. J...i, 1905).

⁶ R. Skirmunt, Odezwa Stronnictwa Krajowego Litwy i Rusi, *Kurier Litewski*, Wilno, nr 65 (Skirmunt, 1905).

go” i przekształcił czasopismo w główną trybunę propagandy „idei krajowej” w jej konserwatywnej wersji.

Jaka była różnica pomiędzy demokratami i konserwatystami? Podstawowe argumenty były te same, różnice polegały na innym uzasadnieniu światopoglądowym i odmiennej retoryce. Demokraci ukierunkowani byli w przyszłość, na postęp i modernizację społeczeństwa. Jego jedność rozumieli jako homogenizację społeczną. Konserwatyści byli skierowani ku historii i tradycji. Jedność społeczeństwa postrzegali w kategoriach zadośćuczynienia moralnego za krzywdy historyczne wobec ludu (Zadencka, 1999, s. 51).

Krajowcy obu nurtów demonstrowali przychyłność i wsparcie dla ruchów narodowych litewskiego i białoruskiego. Przychyłność ta miała różne przyczyny, ale nawet w deklaratywnej formie sprzyjała poszerzeniu tolerancji. Problemem było pogodzenie narodowego odrodzenia Białorusinów i Litwinów z zachowaniem tradycyjnych dobrosąsiedzkich stosunków pomiędzy narodami Litwy historycznej, złagodzenie możliwych konfliktów w wyniku podziałów na tle lingwistycznym i wyznaniowym.

Podobno wszyscy krajowcy dążyli do ograniczenia politycznych ambicji wspólnoty polskiej, przekonywali ją, że konieczne jest branie pod uwagę interesów Litwinów i Białorusinów. Właśnie w tym wyrażała się ich zdecydowana walka przeciwko polskim narodowym demokratom. To Polska Partia Narodowo-Demokratyczna i jej główny ideolog Roman Dmowski (1864-1939), a nie działacze ruchu litewskiego lub białoruskiego, byli traktowani przez krajowców jako główni przeciwnicy.

Krajowcy-demokraci, akceptujący emancypację społeczną i polityczną Litwinów i Białorusinów, podkreślali przy tym własną polskość i prawo do rozwoju polskiej kultury. Pojęcia „narodowość” i „społeczeństwo” traktowali w sposób komplementarny. W redakcyjnym artykule do pierwszego numeru „Gazety Wileńskiej” (1906, nr 1) Michał Römer dowodził:

My, obywatele Litwy i Białorusi nie możemy być kolonistami polskimi. W tym zakresie obywatelstwa krajowego, a więc w zakresie politycznym, społecznym i ekonomicznym naszymi krajami ojczystymi są Litwa i Białoruś. Natomiast wyłącznie w zakresie kulturalno-narodowym jesteśmy synami narodu polskiego i tego pokrewieństwa naszego wyrzekać się nie będziemy i nie chcemy.

Nie ma żadnej wątpliwości, że główne zasady krajowości zostały sformułowane w środowisku wspólnoty Polaków litewskich, która przeżywała dość złożony okres swej historii. Nadejście epoki nacjonalizmu przyspieszyło procesy narodowej dyferencjacji oraz kształtowanie świadomości narodowej w znaczeniu narodu etnokulturowego na ziemiach litewskich i białoruskich. Większa część Polaków na Litwie historycznej zaczęła się utożsamiać ze współczesną Polską zarówno etnopolitycznie, jak i etnokulturowo. Jednak wielu Polaków zachowało świadomość obywateli dawnego WKL i pozostali oni Litwinami w znaczeniu historycznym.

Kilka lat temu historyk litewski Rimantas Miknys na łamach czasopisma „Biuletyn Historii Pogranicza” (Białystok) wystąpił z hipotezą o kształtowaniu się na Litwie i Białorusi na początku XX wieku nowoczesnego narodu Polaków litewskich. Na przykładach konkretnych osób (Michał Römer, Ludwik Abramowicz, Antoni Wiwulski i Eugeniusz Romer) autor próbował określić charakterystyczne dla nich cechy świadomości (Miknys, 2000, ss. 21–32).

Jednak pierwszymi, którzy dostrzegli tę specyficzną odmianę polskości, byli właśnie krajowcy. To oni uważali, że Polacy już z racji swego pochodzenia nie byli kolonizatorami, ale przedstawicielami elementu miejscowego. Krajowcy wskazywali na więzi etniczne miejscowych Polaków z ludnością białoruską i litewską i stwierdzali, że typ Polaka na

Litwie historycznej był pod wieloma względami bliższy Litwinom i Białorusinom niż Polakom z Polski etnicznej. To oni zwrócili uwagę na wzajemne oddziaływanie kulturowe i odrębność kultury polskiej w WKL w stosunku do kultury polskiej w Koronie. Kultura Polaków litewskich była uważana za lokalną odmianę kultury polskiej. Według krajowców, Polacy litewscy mieli nawet inną mentalność niż „koroniarze”. Później bardzo wnikliwy badacz polskości na Litwie historycznej Juliusz Bardach jako jedną z najważniejszych jej cech wskazał dwuszczeblowość świadomości politycznej (Bardach, 1988, ss. 201–206).

Ale najlepiej o świadomości Polaków litewskich powiedział w swojej nieskończonej autobiografii M. Römer. Wspominając lata młodości, pisał:

Wtedy ja jeszcze nie rozumiałem, że moja skóra jest inna – ani czysto polska, ani czysto litewska, lecz szczególnie złożona, w której znajdują się oznaki polskości i litewskości – stara skóra Adama Mickiewicza, szczególny stwór historii naszej ojczyzny, skóra, w której i dusza jest szczególna – nie litewska, lecz i nie polska, ja jeszcze nie rozumiałem, że kłamałbym, nazywając siebie tylko Litwinem, toteż kłamałbym nazywając siebie tylko Polakiem: ja jeszcze sobie nie uświadomiłem, że prawda mojej osoby jest tym, co czuję będąc dzieckiem i młodzieńcem 14-18-letnim, kiedy ja nie odróżniałem w sobie Polaka od Litwina, kochałem i ceniłem oba imiona, a współczułem zwłaszcza ziemi i ludności litewskiej... nie lubiłem typu psychicznego Polaków – „koroniarzy”.

Wtedy jeszcze nie wiedziałem, że nasz – tak zwanych Polaków litewskich – dramat, albo przynajmniej jeden z czynników tego dramatu – polega na tym, że my nie mamy swojego imienia, że nasza dusza jest koncepcją dwóch szczególnych narodowych dusz, że kiedy te dwie duszy ścierają się między sobą, nam jest o wiele trudniej, niż komu innemu, zachować się poprawnie i nie kłamać, my używamy imienia [Polaków], które nie odpowiada naszej szczególnej istocie i które nie określa najgłębszych podstaw naszej psychiki i charakteru, które pochodzą z charakteru i psychiki ludu Litwy, z najgłębszych korzeni miejscowej formacji etnicznej [Litwinów i Białorusinów]. My nie jesteśmy ani Litwinami, ani Białorusinami, lecz nie jesteśmy również Polakami⁷.

Rimantas Miknys odnosi pojawienie się pojęcia „Polak litewski” do początku XX wieku i łączy je z określeniem przejawów polskości (Miknys, 2000, ss. 22–23). Synonimem tego pojęcia ma być często używany w tym czasie termin „Polak-Litwin”. W 1908 roku Michał Römer w swoim słynnym studium o odrodzeniu się narodu litewskiego określił Polaków litewskich jako element miejscowy, który się spolonizował w procesie historycznym⁸. Pojęcia „Polak litewski” używali również M. Römer i L. Abramowicz w dyskusji o stosunku krajowców do ruchów narodowych Litwinów i Białorusinów. L. Abramowicz, który Polaków Litwy historycznej też traktował jako wspólnotę kulturową, różniącą się od „koroniarzy”, wypowiedział się za istnieniem Polaków litewskich jako narodu.

Dla okresu I wojny światowej ważne jest spostrzeżenie korespondenta gazety „Myśl Polska”, że

polskość na Litwie absolutnie jest niezależna od hasel, dawanych z Warszawy. Jest to polskość odrębna, lokalna: czy żyje ona pełnią sił, czy też wegetuje – na to składają się czynniki miejscowe. O żadnym powrocie Polaków litewskich do Polski etnograficznej mowy być nie może, bo wcale oni stamtąd w masie swojej nie wyszli, i tylko Litwa jest krajem, z którym etnograficznie są związani⁹.

W tym samym czasie zaczęło figurować w publicystyce i memuarystyce pojęcie „Polak-Białorusin” lub „Białorusin kultury polskiej”. Mianowicie tak określił swoją przynależ-

• • • • •

⁷ Autobiografia Michała Römera (*Lietuvių atgimimo istorijos Studijos: T. 13. Mykolas Römeris*, 1996, ss. 190–191).

⁸ M. Römer, *Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego*, Lwów (Römer, 1908, s. 27).

⁹ B.H., *Polskość na Litwie, Myśl Polska*, z. 4 (B.H., 1915, ss. 46–47).

ność narodową deputowany I Dumy Państwowej Rosji Roman Skirmunt w 1906 roku w wywiadzie dla „Dziennika Kijowskiego”¹⁰. Znany badacz krajowości Kazimierz Okulicz określił jego działalność jako „ostatni akt polsko-białoruskiej symbiozy” (Okulicz, 1953, s. 122). Oprócz R. Skirmunta do kategorii „Białorusinów kultury polskiej” należeli w tym czasie: księżna Maria Magdalena Radziwiłł, Hieronim Drucki-Lubecki, Stanisław Radziwiłł, Edward Woyniłowicz, Kazimierz Szafnagiel i inni.

Można mówić, że po rewolucji 1905 roku wśród Polaków litewskich stopniowo wyłania się grupa Białorusinów w znaczeniu historycznym. Niektórzy przedstawiciele tej grupy na początku XX wieku działali jako politycy białoruscy.

Jeszcze Juliusz Bardach zaznaczył niemożliwość przeprowadzenia dokładnej granicy, gdzie

kończyło się poczucie odrębności regionalnej Litwinów-Polaków (czy Białorusinów-Polaków) [...] a rodziła się świadomość narodowa litewska czy białoruska. Czasem zresztą, co było charakterystyczne na terenach, gdzie rywalizowały ze sobą różne wspólnoty narodowe, ta sama jednostka na różnych etapach swego życia deklarowała się raz jako Polak, raz jako Litwin czy Białorusin. Szczególnie interesujące są motywy zmiany opcji, gdy chodziło o osobistości należące do elity intelektualnej kraju, tam więc gdzie proces asymilacji ustępował miejsca dokonywanemu świadomie wyborowi (Bardach, 1988, s. 212).

Istotę ideowo-polityczną krajowców wyrażała wizja Litwy historycznej jako kraju integralnego, opartego na wspólnocie historycznej, terytorialnej i kulturowej. Krajowcy, mówiąc o „narodzie Litwinów” jako o nacji typu politycznego, o likwidacji „odrębnych narodowych chat” (M. Römer) i kształtowaniu społeczeństwa obywatelskiego, faktycznie podejmowali próbę połączenia narodu etnokulturowego i narodu politycznego na byłych ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Jednak mimo zamiarów ideologów, którzy mówili o „obywatelach Kraju”, krajowość wyrosła z poszukiwania przez Polaków litewskich swego miejsca w nowym społeczeństwie. Z postanowieniami krajowców, tak demokratów, jak i konserwatystów, była związana perspektywa polskości na Litwie historycznej. Rimantas Miknys jest pewny, że idea krajowa zaczęła tworzyć nowe przesłanki do kształtowania się Polaków litewskich jako narodu (Miknys, 2000, s. 26).

Przynajmniej można mówić, że tego chciała większość krajowców. Propaganda idei krajowej dotyczyła niemal wyłącznie Polaków litewskich. To oni byli głównymi odbiorcami tej propagandy na stronach polskich czasopism: „Kuriera Litewskiego”, „Gazety Wileńskiej” i „Przeglądu Wileńskiego”. Głównie na Polaków litewskich zorientowane były kampanie wyborcze do Dumy Państwowej i Rady Państwowej Rosji, przeprowadzone przez krajowców w latach 1906-1912 w guberniach białorusko-litewskich.

Jedynym wyjątkiem była działalność wileńskich łóz masońskich („Jedność”, „Litwa” i „Białoruś”) w latach 1911-1915, które wkrótce po dołączeniu do „braci wolnych mularzy” M. Römera przekształciły się w ośrodki działalności krajowców i ich wpływów na elity ruchów narodowych Litwinów i Białorusinów.

W pewnym okresie ideę krajową zaczęli krzewić też działacze ruchu białoruskiego Iwan i Anton Łuckiewiczowie, Wacław Łastowski, Aleksander Własów i inni. To oni w roku 1912 założyli w Wilnie polskojęzyczny „Kurier Krajowy” oraz „Вечернюю газету” w języku rosyjskim, które też działały jako ośrodki propagandy koncepcji krajowej. Jednocześnie dość wysoki poziom tolerancji w stosunku do Polaków i Litwinów, jako rdzennych narodów Kraju, przedstawiał główny organ ruchu białoruskiego czasopismo „Nasza Niwa”.

• • • • •

¹⁰ *Dziennik Kijowski*. 1906, nr 103.

Jednak Białorusini dość instrumentalnie wykorzystywali ideę krajową. Z jej pomocą próbowali oni poszerzyć koło sympatyków i sojuszników ruchu białoruskiego wśród Polaków oraz ludności rosyjskojęzycznej. Zakres działalności łóż był ograniczony przez tajemnicę masońską. Próba politycznego pojednania wszystkich rdzennych narodów Kraju na fundamencie idei krajowej, zainicjowana przez Romana Skirmunta, skończyła się niepowodzeniem. Chociaż w 1907 roku zostało stworzone Stronnictwo Krajowe Litwy i Białorusi, to jednak z projektu polsko-litewsko-białoruskiego Stronnictwa nic nie pozostało. W Wilnie faktycznie powstało stronnictwo miejscowych polskich ziemian. Roman Skirmunt razem z delegacją guberni kowieńskiej odmówił członkostwa w tym Stronnictwie.

Trzeba przyznać, że dla większości jej odbiorców koncepcja krajowa była ideologią Polaków litewskich stworzoną przede wszystkim dla nich.

Jednak program krajowy Polaków litewskich okazał się „retrospektywną utopią” (Maria Zadencka). Romantyczna wizja Kraju mogła służyć jako „retoryczne spoivo ich postulatów, nie zwiększała jednak szansy na efektywność w czasach przyspieszonego biegu nie tyle historii co teraźniejszości” (Zadencka, 1999, s. 61). Polacy litewscy stali się zakładnikami konfliktu polsko-litewskiego. Ten konflikt pozostawiał do wyboru – odrzucić tożsamość Polaka dawnej Litwy i zostać nowoczesnym Polakiem lub zostać nowoczesnym Litwinem (vel Białorusinem) i zapomnieć o swoim polskim pochodzeniu. W dziejach nowoczesnej Litwy już nie było miejsca dla Polaków litewskich i obywateli Wielkiego Księstwa Litewskiego.

BIBLIOGRAFIA

- Abramowicz, L. (1913, kwiecień 6/19). Stanowisko krajowe a idea narodowa. *Przegląd Wileński*, 1913(13–14).
- B. J...i [Jałowicki, B.]. ([1905]). *Litwa – jej potrzeby: Katechizm narodowy Litwy*. Wilno: [s.n.].
- B.H. (1915). Polskość na Litwie. *Myśl Polska*, 1(4), 46–47.
- Bardach, J. (1988). *O dawnej i niedawnej Litwie*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Bardach, J. (1994). Polacy a narody Litwy historycznej. *Kultura i społeczeństwo*, 38(2).
- Jurkiewicz, J. (1999a). Koncepcja krajowa a przemiany stosunków narodowościowych na Litwie i Białorusi w początkach XX w. (do 1918 r.). W J. Jurkiewicz (Red.), *Krajowość – tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmu: Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej w Instytucie Historii UAM w Poznaniu (11-12 maja 1998)* (ss. 119–134). Poznań: Instytut Historii UAM.
- Jurkiewicz, J. (Red.). (1999b). *Krajowość – tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmu: Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej w Instytucie Historii UAM w Poznaniu (11-12 maja 1998)*. Poznań: Instytut Historii UAM.
- Lietuvių atgimimo istorijos Studijos*: T. 13. Mykolas Römeris. (1996). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- M. R. [Römer, M.]. (1913). Stanowisko obywatelskie. *Kurier Krajowy*, 1913(77).
- Miknys, R. (2000). Problem kształtowania się nowoczesnego narodu Polaków litewskich w pierwszej połowie XX w. *Biuletyn Historii Pogranicza*, 1.
- Okulicz, K. (1953). Podział ziem W. Księstwa Litewskiego 1915-1923-1940. W *Alma Mater Vilnensis: Prace Społeczności Akademickiej USB na Obczyźnie*: T. 3. *Dzieje ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Londyn: Społeczność Akademicka USB.

- Ro...munt [Skirmunt, R.]. (1904). *Nowe hasła w sprawie odrodzenia narodowości litewskiej*. Lwów: A. Michalski.
- Ro...munt [Skirmunt, R.]. (1905). *Głos przeszłości i potrzeba chwili*. Lwów: [s.n.].
- Römer, M. (1908). *Litwa: Studium o odrodzeniu narodu litewskiego*. Lwów: Polskie Towarzystwo Nakładowe.
- Sawicki, J. (1998). *Michał Römer a problemy narodowościowe na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Toruń: TNT.
- Skirmunt, R. (1905, listopad 17/30). Odezwa Stronnictwa Krajowego Litwy i Rusi. *Kurier Litewski*, 1905(65).
- Skirmunt, R. (1907). Stronnictwo Krajowe Litwy i Białejrusi (Program podstawowy). *Głos Polski*, 1907(4).
- Skirmuntt, K. (1913). Głos z Litwy. *Kurier Polski*, 1913(158).
- Smalianczuk, A. (2014). U genezy idei krajowej na początku XX wieku. W D. Michaluk (Red.), *Dwór i wieś na Litwie i Białorusi w XIX i na początku XX wieku*. Warszawa: DiG.
- Solak, Z. (2004). *Między Polską a Litwą: Życie i działalność Michała Römera: 1880-1920*. Kraków: Wydawnictwo Arcana.
- Szpoper, D. (2009). *Gente Lithuana, Nazione Lithuana: Myśl polityczna i działalność Konstancji Skirmuntt (1851-1934)*. Gdańsk: Arche.
- Zadencka, M. (1999). Krajowość a strategie elit wobec emancypacji narodowej ludu w końcu XIX i początku XX wieku: Litwa i Białoruś, prowincje bałtyckie, Finlandia. W J. Jurkiewicz (Red.), *Krajowość – tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmu. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej w Instytucie Historii UAM w Poznaniu (11-12 maja 1998)* (ss. 49–61). Poznań: Instytut Historii UAM.
- Бабоў, І. (2005). Генеалёгія беларускай ідэі. *Arche*, 2005(3), 136–165.
- Казакевіч, А. (2007). Яшчэ адна гісторыя пра беларускі нацыяналізм. *Arche*, 2007(7).
- Мікініс, Р. (2008). Міхал Рамэр (1880-1945): Штрыхі да палітычнай біяграфіі краёўца. *Homo Historicus*, 1.
- Смалянчук, А. (1997). Краёвасць у беларускай і літоўскай гісторыі. *Беларускі гістарычны агляд*, 4(1–2 (6–7)).
- Смалянчук, А. (2000). Беларускі нацыянальны рух і краёвая ідэя. *Białoruskie Zeszyty Historyczne*, 14.
- Смалянчук, А. (2004). *Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй: Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях: 1864-люты 1917 г.* (2. wyd. uzup.). Санкт-Пецбург: Неўскі прасцяг.
- Смалянчук, А. (2015). „Краёвая ідэя” і беларускае нацыянальнае Адраджэнне пачатку XX ст. *Acta Albaruthenica*, 15.
- Унучак, А. (2010). «Заходнерусізм» і «краёвасць»: Гістарыяграфія пытання. W О. А. Яновский (Red.) i in., *Российские и славянские исследования: Сб. науч. статей* (Вып. 5). Минск: БГУ.
- Унучак, А. (2011). Беларуская нацыянальна-дзяржаўная ідэя ў канцы XIX–1917 г. W В. Яноўская (Red.), *На шляху станаўлення беларускай нацыі: Гістарыяграфічныя здабыткі і праблемы*. Мінск: Інстытут гісторыі НАН Беларусі.

- Abramowicz, L. (1913, April 6/19). Stanowisko krajowe a idea narodowa. *Przegląd Wileński*, 1913(13–14).
- B. J...i [Jałowicki, B.]. ([1905]). *Litwa – jej potrzeby: Katechizm narodowy Litwy*. Wilno: [s.n.].
- B.H. (1915). *Polskość na Litwie*. *Myśl Polska*, 1(4), 46–47.
- Babkoŭ, I. (2005). Henealëhiia belaruskaj idëi. *Arche*, 2005(3), 136–165.
- Bardach, J. (1988). O dawnej i niedawnej Litwie. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Bardach, J. (1994). Polacy a narody Litwy historycznej. *Kultura i społeczeństwo*, 38(2).
- Jurkiewicz, J. (1999a). Koncepcja krajowa a przemiany stosunków narodowościowych na Litwie i Białorusi w początkach XX w. (do 1918 r.). In J. Jurkiewicz (Ed.), *Krajowość – tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmu: Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej w Instytucie Historii UAM w Poznaniu (11-12 maja 1998)* (pp. 119–134). Poznań: Instytut Historii UAM.
- Jurkiewicz, J. (Ed.). (1999b). *Krajowość – tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmu: Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej w Instytucie Historii UAM w Poznaniu (11-12 maja 1998)*. Poznań: Instytut Historii UAM.
- Kazakevich, A. (2007). I Ashchë adna historyia pra belaruskim natsyianalizm. *Arche*, 2007(7).
- Lietuvių atgimimo istorijos Studijos: T. 13. Mykolas Römeris. (1996). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- M. R. [Römer, M.]. (1913). Stanowisko obywatelskie. *Kurier Krajowy*, 1913(77).
- Miknis, R. (2008). Mikhal Romër (1880-1945): Shtrykhi da palitychnaj biiahrafiï kraëŭtsa. *Homo Historicus*, 1.
- Miknys, R. (2000). Problem kształtowania się nowoczesnego narodu Polaków litewskich w pierwszej połowie XX w. *Biuletyn Historii Pogranicza*, 1.
- Okulicz, K. (1953). Podział ziem W. Księstwa Litewskiego 1915-1923-1940. In *Alma Mater Vilnensis: Prace Społeczności Akademickiej USB na Obczyźnie: T. 3. Dzieje ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Londyn: Społeczność Akademicka USB.
- Ro...munt [Skirmunt, R.]. (1904). Nowe hasła w sprawie odrodzenia narodowości litewskiej. Lwów: A. Michalski.
- Ro...munt [Skirmunt, R.]. (1905). Głos przeszłości i potrzeba chwili. Lwów: [s.n.].
- Römer, M. (1908). *Litwa: Studium o odrodzeniu narodu litewskiego*. Lwów: Polskie Towarzystwo Nakładowe.
- Sawicki, J. (1998). Michał Römer a problemy narodowościowe na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Toruń: TNT.
- Skirmunt, R. (1905, November 17/30). Odezwa Stronnictwa Krajowego Litwy i Rusi. *Kurier Litewski*, 1905(65).
- Skirmunt, R. (1907). Stronnictwo Krajowe Litwy i Białejrusi (Program podstawowy). *Głos Polski*, 1907(4).
- Skirmuntt, K. (1913). Głos z Litwy. *Kurier Polski*, 1913(158).
- Smalanchuk, A. (1997). Kraëvasts' u belaruskaj i litoŭskaj historyi. *Belaruskim historychnym ahliad*, 4(1–2 (6–7)).
- Smalanchuk, A. (2000). *Belaruskim natsyianal'ny rukh i kraëvaia idëia*. Białoruskie Zeszyty Historyczne, 14.

- Smalianchuk, A. (2004). *Pamizh kraëvastsiu i natsyianal'naï idëiaï: Pol'ski rukh na belaruskikh i litoŭskikh zemliakh: 1864–liuty 1917 h.* (2nd ed., text rev.). Sankt-Peterburg: Neŭski prastsiah.
- Smalianchuk, A. (2015). „Kraëvaia idëia” i belaruskae natsyianal'nae Adradzhënne pachatku XX st. *Acta Albaruthenica*, 15.
- Smalianczuk, A. (2014). U genezy idei krajowej na początku XX wieku. In D. Michaluk (Ed.), *Dwór i wieś na Litwie i Białorusi w XIX i na początku XX wieku*. Warszawa: DiG.
- Solak, Z. (2004). *Między Polską a Litwą: Życie i działalność Michała Römera: 1880-1920*. Kraków: Wydawnictwo Arcana.
- Szpoper, D. (2009). *Gente Lithuana, Nazione Lithuana: Myśl polityczna i działalność Konstancji Skirmuntt (1851-1934)*. Gdańsk: Arche.
- Unuchak, A. (2010). «Zakhodnerusizm» i «kraëvasts'»: Histaryiahrafiia pytannia. In O. A. IAnovskii (Ed.) et al., *Rossiiskie i slavianskie issledovaniia: Sb. nauch. stateï* (Pt. 5). Minsk: BGU.
- Unuchak, A. (2011). Belarускаia natsyianal'na-dziarzhaŭnaia idëia ŭ kantsy XIX – 1917 h. In V. Anoŭskaia (Ed.), *Na shliakhu stanaŭlennia belaruskai natsyi: Histaryiahrachnyia zdabytki i prablemy*. Minsk: Instytut historyi NAN Belarusi.
- Zadencka, M. (1999). Krajowość a strategie elit wobec emancypacji narodowej ludu w końcu XIX i początku XX wieku: Litwa i Białoruś, prowincje bałtyckie, Finlandia. In J. Jurkiewicz (Ed.), *Krajowość – tradycje zgody narodów w dobie nacjonalizmu. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej w Instytucie Historii UAM w Poznaniu (11-12 maja 1998)* (pp. 49–61). Poznań: Instytut Historii UAM.